

TUNGUZ HALKI ÜZERİNE ARAŞTIRMALAR-I: MOHE'LAR

Doç. Dr. Kürşat YILDIRIM*

Öz

Türk tarihini iyi anlayabilmek için, Türklerin etrafındaki toplulukların tarihini bilmek gerekmektedir. Bunlardan birisi, Ural-Altay topluluğu olan Tunguzlardır. Tunguzlar üzerine ülkemizde münferit bir çalışma yapılmamıştır. Tunguzların kökenini, yaşadıkları coğrafyayı, kültürlerini, dillerini, kabilelerini, Türklerle ve Çinlilerle ilişkilerini bilmek, Türk tarihini anlamayı kolaylaştıracaktır. Tunguzlarla ilgili araştırmalarımızın ilkinde, Gök-Türkler devrinin kudretli Tunguz topluluğu olan Mohe'ları inceleyeceğiz.

Anahtar kelimeler: Tunguzlar, Mohe'lar, Mançurya, Türkler, Çinliler.

Studies On Tungus People-I: Mohes

Abstract

It is necessary to know the history of the groups who surround the Turks, for understanding Turkic history better. One of these groups is Tungus, the Ural-Altai people. There has been no specific study on Tungus people in our country. It will be easy to understand the Turkic history by studying roots, geography, culture, language, tribes, and relations with Turks and China of the Tungus people. In the first paper on Tungus studies, we will examine powerful Mohe people who were one of the Tungus peoples in the time of Gok-Turks.

Keywords: Tunguses, Mohe, Manchuria, Turks, Chinese.

Tunguzlar, Asya kıtasında Türklerle yakın bağları olan bir millettir. Kimilerine göre bu iki milletin dili aynı dil grubundadır ve hatta bu iki milletin kültüründe müşterek unsurlar bulunmaktadır. Türklerin, Türkistan'da, Asya'da büyük bir güç haline geldikleri devirlerde kökeni milattan önceki bin yıllara dayanan bu millet ile ilişkiler kurdukları, bu milletin esas coğrafyası olan Mançurya'ya seferler yaptıkları, zaman zaman da bölge halklarını kendilerine bağladıkları bilinmektedir. Türk tarihini anlamak için, Türklerin ilişki kur-

* İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü; Shanghai International Studies University (上海外国语大学) Şeref Üyesi, kursatyildirimtr@yahoo.com.

dukları millet ve toplulukların tarihlerini bilmek gerekmektedir. Bu konudaki çalışmaların Türkiye’de çok az olduğu aşikardır. Türklerin tarih boyunca yakın temaslar kurdukları Tunguzlar ve onların coğrafyası olan Mançurya üzerine müstakil araştırmalar yoktur. Bu münasebetle varlığını hissettiğimiz bu boşluğu doldurmak üzere Tunguzlar üzerine bazı araştırmaları dikkatlerinize sunmak istiyorum. Bu araştırmaların ilkinin, Tunguzların en bilinen topluluklarından, Gök-Türkler devrinin kudretli halkı Mohe’lara ayırıyorum. Böyle bir çalışma ise birkaç alt başlık altında incelenmelidir.

1. Tunguzların Kökeni:

Bu konuda öncelikle Tunguz adına temas etmek lazımdır. Literatürde ortaya çıktığından beri, “*Tunguz*” adıyla ilgili çok farklı görüşler ileri sürülmüştür:

i) Tunguz adı, *donki*: “*halk*” sözünden türemiştir. Bu ise Sibiry’a da yerleşik bazı toplulukların öz adlandırmasıdır. Bu görüşü, J.H. Klaproth, *Asia Polyglotta* adlı eserinde öne sürmüştür;

ii) Yakutlar, komşularını aşağılamak için bu adı kullanmışlardır, sonra bu ad genelleşmiştir;

iii) Bu ad başlarda sadece yerel halk arasında kullanılmıştır, ama sonraları araştırmacılar tarafından bölgede benzer diğer tüm topluluklara atfedilmiştir;

iv) Ad, Donghu 東胡 adındaki bir topluluğun adından türemiştir. İlk kez J.P. Abel Rémusat tarafından dile getirilen ve yaygınlık kazanan bu görüş; E. Chavannes, Feng Jiasheng, Lü Zhenyu, Fu Langyun gibi çok sayıda araştırmacı tarafından da kabul edilmiştir. S.M. Shirokogoroff, Shiratori Kurakichi, Ling Chunsheng gibi araştırmacılar bu görüşe karşı çıkmışlardır. Buna göre Donghu’ların içinde sayıldığı umumî “*Doğu Yi’leri*” adı, Çin tarihlerini kaydedenler tarafından Çin’in doğusunda ve Mançurya’daki herkese atfedilmiştir. Üstelik Donghu halkı miladın başlarından beri Çin sınırlarından ve dolayısıyla kayıtlarından uzaklaşmıştır.¹ Böylece Tunguzların adına dair en makul izah, yerli halkın bir adlandırması olabileceğidir. Bilhassa Donghu halkının, proto-Moğol olduğu ve Tunguzların atalarıyla ilgisi bulunmadığı bugün büyük ölçüde anlaşıldığından, Donghu=Tunguz denkliğini kabul etmek çok zordur.

İlim aleminde Tunguzların neşet ettiği yere dair üç farklı coğrafya zikredilmekte, etnik ve siyasi bakımlardan farklı yorumlar yapılmaktadır:²

1) Güneyden yani Çin’den geldikleri görüşü: Finli dilbilimci M.A. Castrén’den (1813-1852) sonra birçok araştırmacıya göre Sibirya’daki halklar arasındaki Tunguzlar, Amur Irmağı kıyılarına göç etmişlerdir. S.M. Shirokogoroff (1889-1934), Amur, Ussuri, Sungari ırmaklarının aktığı topraklarda görülen Tunguzların, Sarı Irmak ve Changjiang (Yangtze; “*Uzun Irmak*”) arasındaki topraklarda yaşarlarken, batıdan gelen Çinlilerin tazyikiyle yerlerinden olup kuzeydoğuya gittiklerini öne sürmektedir. Bu görüş, üç mesnede dayandırılmaktadır:

¹ Pei Huang, “New Light On The Origins Of The Manchus”, *Harvard Journal Of Asiatic Studies*, Cilt: 50, Sayı: 1, Cambridge 1990, s. 240-242.

² Gao Kaijun, *Tonggusi Zuxi de Xingqi*, Zhonghua Shuju Yay., Beijing 2012, s. 27, 28.

i) Kuzeydeki Tunguzların giysileri, kemerleri vb. Çin'deki güney, kuzey, kuzeydoğu Çinlilerinkine benzemektedir; buna karşılık Paleo-Sibirlilerinkini, yerli halkinkini andırmamaktadır;

ii) Tunguzlar, Sibirya'daki çevre etkisiyle göz maskesi kullanmışlar veya icat etmişlerdir. Onların bölgede uzun süre kalan kara karşı kullandıkları bu eşya, uzun zamandır kullanılan bir şey değildir ki bu da onların dışarıdan geldiklerini göstermektedir;

iii) Kuzey Tunguzlarının en genel özelliği gama tipidir. Bu ise kuzey ve doğu Çinlileri arasında görülmektedir. Böylece Tunguzların güneyden geldikleri düşünülebilir.

Bu görüşün en zayıf tarafı, Çinlilerin batıdan gelip Tunguzları kuzeye ve kuzeybatıya ittiğini öne sürmesidir. Oldukça müphem olan bu iddianın tarih kaynaklarıyla doğrulanması zordur. Üstelik Çinlilerin batıdan gelen bir halk olduklarına yönelik bir ispatın ortaya konmasını gerektirmektedir. Nihayetinde Çinlilerin ve Tunguzların çok sonraki devirlerdeki benzerliklerinden yola çıkarak, kökene hüküm vermek sağlıklı bir metot değildir. Yine, Çinlilerin Tunguzların atalarını yerlerinden sürdürdüğünü söyleyip hem de bu iki halkın bazı ortak kültür öğelerine sahip olduklarını öne sürmenin tutarsızlık arz ettiğini düşünüyorum.

2) Batıdan geldikleri görüşü: M. Vasiliyeviç'in temel görüşüne göre Tunguzlar batıdaki Baykal Gölü kıyılarından gelmişlerdir. P. Schmidt ise Tunguzların asıl yurdunun batıdaki Selenge Irmağı'nın aktığı topraklar olduğunu öne sürmektedir.

3) Yerli halk oldukları görüşü: Sovyet araştırmacı A.P. Okladnikov tarafından 1960'lı yıllarda ortaya atılmıştır. Buna göre Amur Irmağı'nın kuzeyi ve Ussuri Irmağı'nın doğusundaki topraklar Tunguzların ana yurdudur. Tunguzlar buranın yerli halkıdır. Araştırmacı bu hükmünü arkeolojik kaynaklara göre vermiştir.

Tunguzların kökenine dair etnik ve siyasi bakış açılarından yapılan yorumlar vardır. Buna göre:

i) Tunguzlar, çok eski devirlerde Sushen adı verilen bir halktan türemiştir. Bu görüş Feng Jiasheng, Shiratori Kurakichi, Lucien Gibert gibi alimler arasında yaygındır. Son yıllarda bu, Çinli tarihçi ve antropologlar tarafından da desteklenmektedir;

ii) Tunguzların kökeni Sushen'lara dayanır, ama Sushen'lar homojen bir topluluktur ve Mançurya'daki halkların ortak atasıdır. Kronolojik olarak sonraki halklar Yilou, Wuji, Mohe vb.'dir.;

iii) Sushen'lar, Tunguzların atası olmayıp yerlilerden, Paleo-Asyalı halklardan çıkmaz;

iv) Tunguzların atası olarak addedilen Sushen, etnik değil siyasî bir birliğin adıdır, Yilou da buna dahildir. Böylece Sushen çok farklı etnik grupların ortak adıdır. Meşhur tarihçi Ding Qian tarafından dile getirilen bu görüş Wu Shijian, Liu Chenggan gibi tarihçiler tarafından da kabul edilmektedir.³

³ Pei Huang, "a.g.m.", s. 247-249.

Hem coğrafi hem de tarihi bakımdan şu değerlendirmeyi yapmak istiyorum: Wolfram Eberhard'a göre Çin'in kuzeyinde milattan önceki 1000 yılı etrafına kadar götürülebilen iki eski kültürden bahsedilebilir: At yetiştiren Hun ve domuz yetiştiren Sushen kültürü. Bu iki kültür arasında da Donghu ve Shiwei kültürleri bulunmaktadır. Bu son iki kültür, her iki kültürle de ilişkilidir. Donghu kültürü, M.Ö. VIII. yüzyıla kadar götürülebilir. Donghu ve Shiwei kültürü, Hun ve Sushen'ların birbiriyle temasından doğmuş olabilir.⁴ Dolayısıyla Türklerin, Tunguzların ataları Sushen'ların ve Moğolların ataları Donghu'ların milattan önceki 1. bin yılda yakın bir temas kurduklarını söyleyebiliriz. Tunguzların dillerinin Ural-Altay denen dil grubuna dahil olduğu söylenmektedir. Kültürlerinde Çinlilerden yanında Türklerden ve Moğollardan izler vardır. Ortak kültür öğeleri, tarihi ilişkileri Çin kaynaklarında çok açık bir şekilde anlatılmaktadır. Onların Türkler, Moğollar ve Çinlilerle yakın kültür alışverişi içerisinde olmaları yanında Mançurya'nın yerli halkı, Paleo-Sibir halk ile de karışmaları pek tabiidir. Böylece Tunguzların ataları Sushen'ların birçok etnik kimliği içinde barındıran siyasi bir birlik olduğu kabul edilebilir. Bu durum, Asya tarihinin gerçeklerine en uygun düşenidir. Bununla beraber Tunguzların ataları olarak kaydedilen Sushen kültürü, esasen bir Tunguz kültürüdür.

2. Mohe'ların Kökeni:

Bir Tunguz halkı olan, ataları kaynaklarda sırayla Sushen, Yilou, Wuji olarak zikredilen Mohe 靺鞨'lar; ilk kez VI. yüzyılın ikinci yarısında, Çinlilerin Bei Qi Devleti (550-577) devrindeki kayıtlarda görülmüştür. Bei Qi Shu'nun 7. cildindeki bilgiye göre Shiwei, Kumoxi, Mohe, Qidan halkları elçi gönderip Çin sarayına vergi sunmuşlardır. Çeşitli kaynaklardan anlaşıldığına göre Kore Yarımadası'nın kuzey kısmından Yalu Irmağı'nın aktığı toprakların kuzey kısmına kadar olan yerlerde Mohe kabileleri yayılıyordu. Mohe'ların tek bir etnik grup, tek dilli bir topluluk olmadıkları anlaşılmaktadır. Onlar temelde Tunguz dilli Sushen ile Moğol dilli Huimo halklarının karışımıdır. Böylece Mohe'ların kökeni ile ilgili iki görüş öne çıkmaktadır:

i) Bunların aslı Sushen'dir ve adları ise Wuji adının dönüşüme uğramış hâlidir;

ii) Onlar, Huimo 靺鞨'lardan gelmiştir; adları Huimo adının değişik bir telaffuzudur.⁵ Bununla beraber Çin kaynaklarında Mohe'ların atalarından biri olarak zikredilen Wuji'lar, bazılarına göre Mohe'lar ile aynı değildiler. Onlar, bir zamanlar Sushen'ların yayıldığı yere hükmeden bir topluluk olarak, çok sayıda Sushen bakiyesi içeriyorlardı. Skirokogoroff, Wuji'nin Kuzey Tunguzlarına dahil olduğunu öne sürmektedir. Değerlendirmesine göre Mançu dilinde *weji*, "orman" demektir ve VI. yüzyılın sonlarında Mohe'lar hakim güç hâline gelince Wuji'ler taygaya yani kesif ormanlara yerleşmişlerdir.⁶ Bir etnograf

⁴ W. Eberhard, *Çin'in Şimal Komşuları*, Çev. N. Uluğtuğ, Ankara 1942, s. 144-145.

⁵ Sun Jinji-Zhang Xuanru-Jiang Xiusong-Gan Zhigeng, *Nuzhen Shi*, Jilin 1987, s. 37-38.

⁶ Pei Huang, "a.g.m.", s. 252.

olan Skirokogoroff'un, tarih kaynaklarındaki açık ifadelerle rağmen öne sürdüğü görüş, yine de ciddiye alınmalıdır. Nitekim aşağıdaki kültür bahsinde inceleyeceğimiz gibi Mohe'lar, VII. yüzyıldan itibaren nispeten bozkır kültür dairesine girmişlerdir. Onların kültürüne dair ilk haberler, geleneksel Sushen, Yilou, Wuji'lerinki ile örtüşürken VII. yüzyıldan sonra bazı farklılıklara rastlanmaktadır. Bununla beraber Çin kaynaklarında Mohe'ların yayıldıkları alanlar, kabilelerinin dağılımı açık bir şekilde anlatılmaktadır ve böylece onların Kuzey Tunguzlarına dâhil edilmesi coğrafi bakımdan zor gibi görünmektedir.

Mohe adının anlamıyla ilgili farklı izahlar vardır:

i) Tang Bao Ji 唐寶記 adlı kaynağa göre Mohe adı, "değerli taş", "mücevher" demektir;

ii) Ad, erkeklerinin başlarına bağladıkları bezden kaynaklanır, yani başlığa göre bu adı almışlardır;

iii) Bu adı, Doğu Yi'lerinin kullandıkları "Mo" denen bir müzik aletiyle ilgili görenler de vardır.

iv) Son olarak zayıf bir görüşe göre ise, Qidan Guo Zhi 契丹國志'da Mohe ile Heishui, Nuzhen, Bohai yan yana yazılmaktadır. Bunlar bugünkü Jilin'in kuzey kısmında yaşamaktaydılar. Miduo 洹咄 kabilesi bunların yakınındaydı. Böylece Mohe adı, Miduo adının değişikliğe uğramış hâlidir, sonra genelleşip bütün topluluğa atfedilmiştir.⁷

Mohe'ların kökeniyle ilgili yakınlarda yayınladığım bir makaleye⁸ dayanarak şu ilaveleri yapmak istiyorum:

i) Köl Tigin Yazıtı ve Bilge Kağan Yazıtı'nda Bumın Kağan'ın 552 yılındaki cenaze merasimine katılanlar sayılırken önce doğudan, "güneşin doğduğu yerlerden", Bükli (Bükküli veya Bökli) Çöllüg halk zikredilmektedir.⁹ Yazıtlarda bir başka yerde ise Gök-Türklerin Çin esaretinde ve hizmetinde olduğu 630-680 yıllarına atıf yapılarak şöyle denilmektedir: "Elli yıl hizmet edip çalışmış; doğuda, güneşin doğduğu yerlerde Bükli Kağanı'na kadar sefer etmiş"¹⁰;

ii) VII. yüzyılın başlarında yazmış Theophilactos Simocattes'in "Tarih"ine göre "Türlere yenilen Avarların bazıları kaçarak Taugast'a sığındılar... Mağlubiyetleri sebebiyle acze düşen diğer Avarlar, Mucri (mukri, mouchriouxpri) denilenlerin toprağına yerleştiler. Bu millet Taugastların en yakın komşusudur."¹¹;

iii) Tang İmparatorluğu'nun (619-907) resmî sülâle yıllığı olan Jiu Tang Shu'nun 199. cildinde şöyle bir kayıt yer almaktadır: "Mohe 靺鞨'lar, Sushen 肅慎'ların toprağında yaşamaktadırlar. Sonraki Wei 後魏 (Tabgaç Wei, 386-534) zamanında onlara Wuji 勿吉 deniyordu. Çin payitahtının 6 bin küsur li kuzey-doğusundadır. Buranın doğusu denize çıkar, batıdan Tujue (Gök-Türk)'lere

⁷ Nuzhen Shi, s. 39.

⁸ Kürşat Yıldırım, "Bükli Hakkında On İki Not", TEKE Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 2, Erzurum 2017, s. 557-576.

⁹ Köl Tigin Yazıtı, doğu/4; Bilge Kağan Yazıtı, doğu/5.

¹⁰ Köl Tigin Yazıtı, doğu/8; Bilge Kağan Yazıtı, doğu/8.

¹¹ The History Of Theophylact Simocatta, İng. Terc. M. Whitby - M. Wihby, Oxford University Yay., New York 1986, s. 7, 11-12.

komşudur, güneyinde Gaoli高麗 (Koguryō ve kuzeyinde Shiwei 室韋 vardır. Bu memlekette 10 kabile bulunmaktadır, her bir kabilenin başı ayrıdır. Gaoli 高麗'ye merbut buldukları ve Tujue (GökTürk)'lere bağlı olarak hizmet ettikleri söylenmektedir. En kuzeyde Heishui 黑水 (Kara Su) Mohe靺鞨'ları yaşamaktadır, bilhassa bunlar güçlüdürler, bu kudretleriyle her seferinde komşularının sınırlarında bela olurlar.”¹²

Bu üç farklı dilde yazılan ana kaynaklarda geçen adlar için çok sayıda görüş öne sürülmüştür. Bence Türkçe telaffuzuyla Bükli adının yazıldığı tarihe ait Çin kaynaklarındaki karşılığı Wuji 勿吉 olmalıdır. Bunun Roma kaynaklarındaki karşılığı ise Mucri veya Mukri'dir. Wuji=Mukri konusunda Chavannes, Marquart, Shiratori, Uchida gibi âlimlerin eşleştirmeleri isabetlidir. Gök-Türklerin ilişki kurdukları, Mançurya'da yaşayan ve Çin kaynaklarında Mohe 靺鞨 olarak geçen halk, erken devirlerde Sushen 肅慎, Yilou 挹婁, Wuji 勿吉 gibi adlarla geçmektedir ki bunlar Tunguzların ataları olarak bilinmektedir. Bu bakımdan Bükli Çöl'ün Mançurya, Bükli Çöl halkının Mohe'lar ve nihayetinde “Bükli Çöllü El” halkının, Koreliler değil Tunguzlar olması gerekir. Üstelik yazıttaki ifadede Bumın Kağan'ın cenazesine gelenlerin “saat yelkovarı istikametinde” sıralanmasında doğuda sadece Bükli zikredilmiştir. Buna göre Çin kaynaklarındaki Shiwei'yin karşılığı olduğu düşünülen Otuz Tatar ile Kitan (Çince Qidan) gibi Moğol asıllı halklar Bükli'nin kuzeyinde yer almaktadır, yani aslında Gök-Türkler doğuya ilerlediklerinde doğrudan Bükli Çöllig Halk, yani bize göre Tunguzlar ile karşılaşmaktadır, Moğol asıllı halklar biraz daha kuzeyde ve kuzeybatıdaydı. Gaojuli Devleti 668 yılında Çin tarafından yıkılana kadar Mançurya'da kuzeyde bugünkü Chanchun 长春 taraflarına kadar çıkmışlardır. Bununla beraber Bükli olarak anılan halkın topraklarını ellerinde tuttukları için de Kore liderine yazıtlarda “Bükli Kağan” denilmesi ihtimal dâhilinde değildir.

3. Mohe Kültürü:

Esasında Asya'nın bu kısmındaki nemli hava, bataklık topraklardaki kültür, bazı Japon araştırmacılar tarafından dönemlerine göre avcı, yarı avcı-yarı çiftçi, yarı avcı-yarı çoban olarak nitelendirilmektedir.¹³ Bununla beraber Neolitik Çağ'dan (M.Ö. 8000-5500) beri Mançurya bölgesinde temelde yarı avcı-yarı çiftçi toplum görülmektedir. Milâdın başlarında onların bir kısmının inek, at, domuz gibi hayvanlar da beslemeye başladıkları, kısa mızrakları ve küçük atlarıyla avlandıkları söylenmekte¹⁴ ise de tarih kayıtları bu konuda kısıtlıdır.

Coğrafi konumu sebebiyle Mançurya; Çin, Moğolistan ve Sibirya'da çok sayıda etnik grubun karıştığı bir yerdir. Bazılarına göre bu bölge, en az dört yerden gelen tarih öncesi kültüre ev sahipliği yapmıştır: Sarı Irmak vadisi, Moğol çölü ve bozkırı, Pasifik kıyıları, Baykal Gölü etrafındaki tayga bölgesi.¹⁵

¹² *Jiu Tang Shu*, Zhonghua Shuju Yay., Beijing 1997, s. 5358.

¹³ Egami Namio, *Ajia no Minzoku to Bunka no Keisei*, Tokyo 1985, s. 99 vd.

¹⁴ Namio, *a.g.e.*, s. 104, 106.

¹⁵ Huang, “a.g.m.”, s. 240.

Verdiğimiz genel malumattan sonra, Çin kaynaklarındaki haberlere bakmamız lazımdır. Mohe'ların kültürü hakkında elimizde birkaç ana kaynak bulunmaktadır. Bu kaynaklardan hareket ederek şu bilgileri verebiliriz: Mohe'larda yerleşimlerin ve kabilelerin her birinin kendi beyi vardı, tek bir idâre altında toplanmazlardı. Bu insanlar bedenlen çok kuvvetliydi, Çin'in doğusundaki halklar arasında en güçlüleriydiler. Her bir kabilenin konuşmaları, dilleri ayrı ve farklıydı. Bunların yaşadığı yerde zemin bataklıktı. Şehirler inşa ederler ve yeri oyup içinde yaşarlardı. Evlerinin şekli mezar gibiydi, kapılar göğe doğru açılırdı, merdiven ile dışarı çıkılırdı. Bu memlekette inek-sığır yoktu, araba atı vardı, bunlar tarla sürmek için çifte koşulur, atlar arabayı çekerdi. Burada tahıl olarak darı ve buğday; sebze olarak ayçiçeği ekilirdi. Suyu tabii olarak yoğun ve tuzluydu, öyle ki ağaçların gövdesinden ve tepesinden tuz çıkardı. Tuz gölleri de vardı. Çokça domuz beslenirdi, koyun yoktu. Pirinci işleyerek içki yaparlar, bunu sarhoş olana kadar içerlerdi. Evli kadınlar kumaş etek giyerler, erkek çocuklar ise üstlerine domuz ve köpek derisi ve postu geçirirlerdi. Evlenen akşam, erkek kızın evine gider, kızın memesini tutar ve dururdu. Bundan sonra evliliğe karar verilir ve onlar karı koca olurlardı. Halk başına kaplan ve leopar kuyruğu takardı. Avlanmada mahirdiler. Yayıları üç chi (bir chi, metrenin üçte biridir) ve okları bir chi ve iki cun (bir cun, chi'nin onda biridir) uzunluğundaydı. Taş ile ok başı yaparlardı. Ana-babaları ilkbahar ve yazları öldüğünde gömerler, mezarın üstüne bir ev dikerler, böylece yağın yağmurla mezar bataklık olmazdı; eğer sonbahar ve kış ölürse, cesedi sansarlara atarlardı, sansar ölünün etini yerdi, sonra kalanı alırlardı. Genellikle 7. ve 8. ayda zehirli ilaçlar yapıp ok başlarına sürerlerdi. Hayvanları avladıklarında ok isabet eden hemen öldürdü, hazırlanan zehirli ilaçlar insanları da öldürürdü. Memleketin güneyinde Tutai徒太 Dağı¹⁶ vardı, Wei (Tabgaç) dilinde "dabai大白" demektir. Buradaki kaplan, leopar, bozayı ve kurt insanlara zarar verirdi. Adetlerine göre idrarla ellerini ve yüzlerini yıkarlardı. Çin'in doğusundaki halklar içinde en pisleri bunlardı. İnsanlar adet olarak açık-saçık giyinirlerdi, ama kıskançlardı. Bunların evli kadınları dışarıda açık-saçık gezerler, insanlar bu durumu onların kocalarına söylerler ve bunu öğrenen koca derhal karısını öldürürdü. Karısını öldürdükten sonra pişman olan koca, hemen kendisine haber getireni öldürürdü. Herkes saçlarını örerlerdi. İnsanlar gaddar tabiatlıydı, insafları yoktu, gücü kadirler ve yaşlıları küçük görürlerdi. Jiu Tang Shu ve Xin Tang Shu'daki kayıtlara bakılırsa kültürlerinde VII. yüzyıldan itibaren bazı değişiklikler meydana gelmişti. İnsanları, yazları suyun ve otun arkasından gitmeleri, at kurban etmeleri gibi sebeplerle biraz daha bozkır kültür dairesine girmişlerdi ama yine de koyun, at beslemeyip sadece domuz bakıyorlardı. Bu kayıtlara göre yaşadıkları bir mesken yoktu. Dağlar ve suların arasında toprağı kazarak mağara yaparlar, üstüne ağaç iskelet kurarlar ve toprakla bunun üstünü kapatırlardı. Hep bir arada yaşadıkları bu evlerin şekli Çin'deki mezarlara benzerdi. Yazları suyun ve otun arkasından giderler, kışları mağaralarında yaşarlardı. Oğul babanın

¹⁶ Bugünkü Kuzey Kore ile Çin Halk Cumhuriyeti sınırındaki Paektu Dağı'dır.

varisiydi, vakti gelince bey olurdu. Yazıları ve anlaşmaları yoktu. Askerlikteki silahları arasında boynuz yay ve hu'dan (dikenli bir ağaç) ok vardı. Çok domuz beslerlerdi, zenginlerin yüzlerce baş domuzu vardı. Bu hayvanın etini yer, derisini giyerlerdi. Ölenler toprağa gömülürdü. Ceset tabut gibi eşyalara koyulmazdı, öldürdükleri araba atlarını cesedin yanına kurban olarak sunarlardı. Bunların başına Da Mofu Manduo 大莫弗瞞咄 denirdi, bunlar verasetle başa geçerlerdi. Bu toprakta sansar, beyaz tavşan, kartal bulunurdu.¹⁷ Yine farklı bir bilgi olarak, Jiu Tang Shu'da "gelenek ve görenekleri Qidan 契丹 ve Gaoli 高麗 (Koguryo) halkınıninkiyle aynıydı. Yazıları vardı, kayıt tutarlardı" denilmektedir.¹⁸ Xin Tang Shu'da yazıları ve anlaşmaları olduğu tekrar edilmektedir¹⁹ ki bu bilgi Mohe'ların Bohai merkezli devletleri için söz konusu olmalıdır. Bu devletten önceki Mohe'larda yazı ve kayıt usulü yoktu.

Mohe'lar arasında Amur bölgesinin kuzey kısmından İç Moğolistan'ın kuzeydoğusuna doğru akan Nen Irmağı kıyılarında yaşayan Heishui yani Kara Su Mohe'ları en güçlüleriydi, dolayısıyla nispeten bozkır kuşağına doğru yayılan Kara Su Mohe'larının kültürlerinde görülen bozkır kültürü unsurları, VII. yüzyıldan sonra tüm Mohe'ların kültürü imiş gibi kaydedilmiş de olabilir.

Şimdi arkeolojik çalışmalara göre Mohe kültürü hakkında kısaca bilgi verelim:²⁰ Mançurya'daki diğer toplulukların aksine Mohe'larda bir at kültüründen bahsetmek lazımdır. Mohe toplumunun ata, günlük hayatta olduğu gibi ölümden sonraki hayat için de önem atfedilmiş, böylece ölen kişi atıyla gömülmüştür. Buna dair çok sayıda arkeolojik çalışma vardır. Yine at, Mohe'ların ekonomisinde de önemli bir yere sahiptir. Onlar komşularına at satıyorlardı.

Mohe kültürünün en önemli özelliği, diğer Mançurya halklarında olduğu gibi, esasen domuz beslemeleridir. Neolitik ve Bronz devrinden itibaren domuz besleyicisi olan bölge halkları gibi Mohe'ların da yerleşimlerinde domuz kemikleri çıkmıştır. Yazları eti muhafaza etmek için derin çukurlar içinde, serinde yaşarlardı. Bilhassa Orta Amur'da, yerin hemen hemen üç metre altındaki bu meskenlerdeki kazıların hepsinde bolca domuz kemiği bulunmuştur. Yazılı kaynaklar da devamlı onların domuzu çok sevdiklerini vurgulamaktadır.

Kazılardan çıkan malzemelere göre Mohe'lar üzerlerine domuz ve köpek derisinden elbiseler geçiriyorlardı. Özel günlerinde işlemeli bezlerden ve diğer dokumalardan elbiseler giyiyor, bronz kolyeler takıyorlardı. En varlıklı kişiler, ipek ve inci kullanıyorlardı.

Mohe'lar, eski Tunguzlar gibi saçları örüyorlardı. Kara Su Mohe'ları yaban domuzu veya ayı dişine geçirdikleri kolyeler takıyorlardı. Sumo (Sungari) Mohe'larının başlıklarında diğerlerinden farklı olarak kaplan ve leopar kuyruğu vardı.

Mohe halkı işlemelerinde, kil heykellerinde at ve domuz figürlerine yer vermişlerdir. Kaya resimlerinde at, atlı insan, kayık öğeleri vardır. Sakaçi-Al-

¹⁷ *Wei Shu*, s. 2219-2220; *Sui Shu*, Zhonghua Shuju Yay., Beijing 1997, s. 1821; *Jiu Tang Shu*, s. 5358; *Xin Tang Shu*, s. 6178.

¹⁸ *Jiu Tang Shu*, s. 5360.

¹⁹ *Xin Tang Shu*, s. 6178.

²⁰ *İstoriya Sibiri*, (Komisyon), İzdatelstvo Nauka, Leningrad 1968, s. 308-310.

yan'daki kaya resimlerinde keçi avı figürleri vardır ki Türklerin bozkır sanatını yansıtmaktadır.

Mohe'lar kaplana saygı duyarlar, onun gücünden çekinirlerdi. Onlarda “*ayı kültü*” de vardır ki bunu, arkeolojik malzemelerden ve Japon kaynaklarından öğreniyoruz.

4. Mohe'ların Dili:

Mohe'ların dilleri ile ilgili bazı yorumlar yapılabilir. Xin Tang Shu'nun Shiwei bahsinde, “*onların dili, Mohe'larınki gibidir*” denilmektedir. Tang Hui Yao'daki Shiwei bahsinde ise “*dilleri, Mohe'larınkiyle aynıdır*” şeklinde bir kayıt vardır. Mohe boyları arasında Tunguzca, Moğolca, Paleo-Sibir dili konuşuluyordu. Nüzhen'ların dili Tunguzca idi ve Nüzhen'ların kökeni Heishui Mohe'larına dayanmaktadır, böylece Heishui Mohe'larının dili Tunguzca olmalıdır. Elimizde Mohe diline ait kabile ve kişi adları vardır. Yulou 虞婁, “*üç*” veya “*oyuk, mağara*” veya “*ok*”; Funian 拂涅 (Wuji 勿吉, “*orman*”; Anhegu 安車骨, “*altın*” demektir ve bunların hepsi Tunguzcadır.²¹ Bununla beraber Shiwei'leri bir proto-Moğol topluluğu oldukları açıktır ve eğer iki farklı kaynak onların dillerinin Mohe'lar ile aynı olduğunu söylüyorsa burada bir soru işareti koyulmalıdır.

5. Mohe'ların Coğrafyası:

Mohe'ların yayıldıkları Mançurya esasen geniş bir düzlüktür, bozkır ile çöl kuşağını batıda ve kuzeybatıda Büyük Kingan Dağları ile birleştirir. Kuzeyde Sibiryaya, güneyde Kore Yarımadası ile sınırdır, doğuda Japon Denizi'ne kadar uzanır.

İlk kayıtlara göre Mohe'ların atası olan Wuji 勿吉'lerin memleketi, Gaojulu 高句麗 (Koguryo)'nun kuzeyindeydi. Eski Sushen 肅慎 memleketiydi. Wuji'ler devamlı etraflarındaki Domolou 豆莫婁²² gibi memleketlere saldırırlardı, bu yüzden herkes onlardan korkardı. Burası Çin'deki Luo 洛'ya 5 bin li mesafedeydi. Çin'deki Helong 河龍'un 200 küsur li kuzeyinde Shanyu 善玉 Dağı vardı. Dağdan kuzeye 13 gün gidildiğinde Qili 祁黎 Dağına, yine 7 gün kuzeye ilerlendiğinde Ruluohuan 如洛環 Irmağı'na varılırdı, ırmağın genişliği bir li'den fazlaydı. Kuzeye doğru 15 gün devam edildiğinde Tailu 太魯 Irmağı'na, oradan kuzeydoğuya 18 gün gidildiğinde bu memlekete ulaşılırdı. Bu memlekette Sumo 速末 (Sungari) adlı büyük bir ırmak vardı, genişliği üç li'den fazlaydı.²³

Bunun toprağı Yingzhou 營州'nun (Liaoning'deki Chaoyang 朝阳 Şehri) 2 bin li doğusundadır, güneyde Xinluo 新羅 (Silla) ile komşudur. Arazinin yüzölçümü 2 bin li'dir.²⁴

Heishui 黑水 (Kara Su) Mohe 靺鞨'ları, Sushen 肅慎 toprağında yaşarlardı, Yilou 挹婁 da denirdi, Yuan Wei (Tabgaç; 386-535) devrinde bunlar Wuji 勿吉 olarak adlandırılıyordu. Burası Çin payitahtının 6 bin li doğusundaydı. Doğu-

²¹ Nuzhen Shi, s. 43.

²² Wuji'lerin batısında, Nen ile Vuyur ırmakları arasında VI. - VIII. yüzyıllarda yaşamış bir halktır.

²³ Wei Shu, Zhonghua Shuju Yay., Beijing 1997, s. 2221.

²⁴ Jiu Tang Shu, s. 5360.

sundan denize dayanırdı, batıda Gök-Türklere bağlıydı, güneyinde Gaoli 高麗 ve kuzeyde Shiwei 室韋 vardı.²⁵

Bohai 渤海 Mohe'larının aslı Sumo 粟末 (Sungari) Mohe 靺鞨'larının Gaoli 高麗 (Koguryo)'ye bağlı olanlarından. Gaoli 高麗 Devleti yıkıldıktan sonra bunun halkı Yilou 挹婁'daki Dongmou 東牟 Dağına çekildiler. Arada Ni 泥 伊 泥 Irmağı sınır olmak üzere güneyde Xinluo 新羅 (Silla) ve doğuda deniz vardı, batıda ise Qidan 契丹'lar bulunmaktaydı. 696-697 yıllarında Qidan 契丹'lar Yingzhou 營州 Valisi'ni öldürerek isyan ettiler, bunun üzerine Mohe'ların ve Gaoli'lerin kalanları doğuya kaçtı, Liao 遼 Irmağını geçtiler, Taibai 太白 Dağını kuzeydoğusunu tuttular, Aolou 奧婁 (Mudan) Irmağı'nın kıyılarına oturdular ve yerleşimlerinin etrafını ağaç kazıklarla çevirdiler.²⁶

6. Mohe Kabileleri:

Mohe'ların kabilelerine dair ilk bilgiler Sui Shu'da yer almaktadır. Buna göre Gaojuli 高句麗 (Koguryo)'nun kuzeyindeki Mohe 靺鞨'larda, yerleşimlerin ve kabilelerin her birinin kendi beyi vardı, tek bir idare altında toplanmazlardı. Bunların yedi kabilesi bulunuyordu. Onlardan birisi, Sumo 速末 (Sungari) kabilesiydi. Gaoli 高麗 (Kore) ile komşuydu, savaşabilen binlerce asker çıkarırlardı. Devamlı Gaoli'yi yağmalarlardı. İkinci kabile Boduo 伯咄, üçüncüsü Anchegu 安車骨 idi, Boduo'nun kuzeydoğusundaydı. Dördüncüsü Funie 拂涅, Boduo'nun doğusundaydı. Beşincisi Haoshi 號室, Funie'nin doğusundaydı. Altıncısı Heishui 黑水 (Kara Su), Anchegu'nun kuzeybatısındaydı. Yedincisi Baishan 白山'dır, Sumo (Sungari)'nin güneydoğusundaydı. Bunun toplam askeri 3 bini geçmezdi. Bu kabilelerden en güçlüsü Heishui 黑水 (Kara Su) idi. Funie'nin doğusundan itibaren ok başları taştan olurdu. Bunlar eski Sushen 肅慎'lardı. Yerleşim yerleri esasen dağların ve suların etrafındaydı.²⁷

Tang Devleti (618-907) kayıtlarına göre ise Mohe kabileleri şöyleydi: Sumo 粟末 (Sungari) kabilesi en güneydeydi, Taibai 太白 Dağına dayanırdı ki Tutai 徒太 Dağı da denirdi. Bunlar Gaoli 高麗 (Koguryo) ile komşuydu. Sumo 粟末 (Sungari) Irmağı havzasında yaşarlardı, suyun kaynağı dağın batısındaydı, kuzeyde Talou 它漏 Irmağı'na katılırdı. Kuzeydoğuda Miduo 洮咄 kabilesi, yine Anjugu 安居骨 kabilesi vardı, biraz doğuda Funie 拂涅 kabilesi, Anjugu'nun kuzeybatısında Heishui 黑水 (Kara Su) kabilesi, Sumo'nun doğusunda ise Baishan 白山 kabilesi bulunmaktaydı. Kabilelerin arasındaki mesafelerin en uzağı 300-400 li, en yakını 200 li'dir. Baishan 白山 kabilesi aslında Gaoli'ye hizmet ederdi, kabilenin başı Pingrang 平壤 (Pyongyang)'ı almış ve bunun halkından çok adam Çin'e gitmişti. Miduo 洮咄, Anjugu 安居骨 gibi kabilelerin her biri kaçıp dağılmış, kaybolmuşlar ve artık duyulmamışlardı, geri kalan halk ise Bohai 渤海'ya gitmişti. Bununla beraber Heishui 黑水 (Kara Su) güçlü kaldı. Mohe'lar 16 kabileye ayrıldı.²⁸

²⁵ *Xin Tang Shu*, Zhonghua Shuju Yay., Beijing 1997, s. 6177-6178.

²⁶ *Xin Tang Shu*, s. 6180.

²⁷ *Sui Shu*, s. 1821.

²⁸ *Xin Tang Shu*, s. 6177-6178.

Başlarda Heishui (Kara Su) Mohe'larının kuzeybatısında Simu思慕 kabilesi, yine 10 gün kuzeyde Junli君利 kabilesi, bundan 10 gün kuzeydoğuda Kushuo窟說 kabilesi, bundan 10 gün güneydoğuda Moyejie莫曳皆, yine Funian拂涅, Yulou虞婁, Yuexi越喜, Tieli鐵利 gibi kabileler vardı. Mohe'lar güneyde Bohai渤海'ya dayanırdı, kuzeyde ve doğuda deniz, batıda ise Shiwei室韋'ler vardı. Burası kuzeyden güneye iki bin li, doğudan batıya bin li uzunluğundadır. Funian拂涅, Yulou虞婁, Yuexi越喜, Tieli鐵利 zaman zaman Çin ile ilişki kurmuşlardı. Junli君利, Kushuo窟說, Moyejie莫曳皆 ise Çin ile hiç temasa geçmemişlerdi.²⁹

Böylece Mohe kabilelerinin bugün şu yerlere dağıldığını söyleyebiliriz:

i) Miduo 洮咄: Bugünkü Fuyu扶余 İlçesi'nin doğu kısmında ve Yushu榆树 İlçesi gibi topraklarda, Changchun'un doğusundaki Jiutai九台 İlçesi'nde Shanghewan上河湾 Kasabası'nın bir kısmındaydılar; ii) Anjugu安居骨: Miduo'nun doğusunda yayılan bu kabile, bugünkü Amur'un güney kısmında, Sungari'nin güney kolundan biri olan Ashi阿什 Irmağı'nın aktığı topraklardaydı. Eski kaynaklarda bu su, Anjugu Irmağı adıyla bilinirdi. Anjugu kabileleri Habarovks'un güneyinde, Amur'un doğu kısmındaki Raohe İlçesi'nde akan Ussuri Irmağı'nın sağında ve solunda, doğuda denize kadar olan geniş topraklarda yayılmaktaydılar; iii) Funie拂涅: Sungari Irmağı'nın kollarından Lalin (Lalin拉林) Irmağı'nın aktığı topraklarda yayılıyorlardı. Funie'nin doğusundaki Haoshi號室 ise Sungari'nin sağ kıyısında akan kol olan Mudan (Mudan牡丹) Irmağı'nın aktığı topraklardı; iv) Heishui: Anjugu'nun kuzeybatısındaydı. Buna göre Heishui kabilesi, Amur bölgesinin kuzey kısmından İç Moğolistan'ın kuzeydoğusuna doğru akan Nen Irmağı kıyılarında yaşıyorlardı; v) Simu思慕: Amur Irmağı'nın güney kolu olan Bureya (Bulieya布列亞) ile kuzey kolu olan Zeya (Jieya结雅) ırmaklarının kıyılarında yayılmışlardı; vi) Junli君利: Bu kabile adının dönüşüme uğrayarak Paleo-Asyalı bir topluluk olan Gilyak (veya Nivih) topluluğunun adı hâline geldiği öne sürülmektedir. Böylece Junli'lerin yaklaşık olarak Amur'un alt akımlarında görüldüğü söylenebilir; vii) Kushuo窟說: Kesin yeri bilinmemekle birlikte Amur'un alt akımlarında yayıldıkları söylenebilir; viii) Moyejie莫曳皆: Rusya'nın Habarovsk ve Primorsky kraylarında yer alan, Vladivostok'tan başlayarak 900 kilometre kuzeydoğuya uzanan Sihote-Alin Dağları'nın bir silsilesinde yayıldıkları söylenebilir; ix) Yulou虞婁: Amur bölgesinde Giyamusi (Jiamusi佳木斯) şehrinin batı kısmındaki İlan (Yılan依兰) İlçesi etrafındaydılar; x) Yuexi越喜: Rusya ile Çin sınırında, Amur bölgesinin Mishan şehri yakınlarındaki Hanka Gölü etrafında yaşamaktaydılar; xi) Tieli鐵利: Amur bölgesinin orta kısmında, Sungari Irmağı'nın bir kolu olan Hulan (Hulan呼兰) Irmağı'nın aktığı topraklardaydılar.³⁰

7. Mohe-Çin İlişkileri:

Tabgaç Wei Devleti devrinde Mohe'ların çeşitli tarihlerde elçiler gönderip hediye ve haraç sundukları, başka bir faaliyette bulunmadıkları görülmektedir. Buna göre Wuji 勿吉'ler, Kuzey Wei (Tabgaç) Devleti'nin yanxing saltanat

²⁹ *Xin Tang Shu*, s. 6179.

³⁰ *Nuzhen Shi*, s. 39-42; Mikami Tsugio, *Kodai Tōhoku Ajia-shi Kenkyū*, Tokyo 1966, s. 250.

devresinde (471-476), Çin sarayına elçi gönderip haraç sundular. Tarihe saltanat devresinin (477-499) başlarında 500 baş at sundular. 488 yılında Tabgaçlara elçi gönderip hu'dan (dikenli bir ağaç) yapılan oklar ve yöre ürünlerini sundular. 493, 503, 540 yıllarında Çin'e elçi gönderip haraç sundular.³¹

Sui Devleti devrinde Mohe'lar, Çinliler ile yakınlaşmaya başladılar. Kaihuang saltanat devresinin (581-600) başlarında Sui Devleti'ne elçi gönderip haraç sundular. Sui İmparatoru Yang (604-618) devrinin başlarında Sui Devleti, Gaoli 高麗 ile savaşıyorken yenilen Mohe'lar başlarındaki Tudiji ve 1000 aile ile Çin'e sığındı. Tang Devleti'nin zhenguan saltanat devresinin (627-649) başlarında Tudiji'ye Sağ Muhafız General unvanı ve Li aile adı bahşedildi. Halk Liucheng 柳城'a (Liaoning'deki Chaoyang 朝阳 Şehri) yerleşti. Sınır halkıyla birlikte gidip geldiler. İnsanlar Çin'in gelenek-göreneklerini sevdiler. Çin'den başlık ve kuşak istediler. Onlardan hoşlanan imparator desenli ipek kumaşlar ve ihsanlar bahşetti. Liaodong 遼東 angaryasında Tudiji halkını toplayıp taşıyarak Çin'e tâbi oldu. Her seferinde savaşta galip geldiler ve büyük ödüllerle taltif edildiler.³²

Tang Devleti devrinde Mançurya-Kore halkları ve bilhassa Mohe'lar, artık Çinlilerle çok yakın ilişkiler kurdular. 622 yılında, Mohe'ların başı Agulang 阿固郎 Çin sarayına gelmeye başladı. Nihayetinde Mohe'lar 628 yılında, Çin'e tâbi oldular ve sürekli haraç ödediler, Çin de onların toprağını kendisine bağlı bir eyalet gibi Yanzhou 燕州 olarak adlandırdı. Linde saltanat devresinde (664-665) Mohe Tudiji'nin yerine geçen oğlu Jinxing, Yingzhou 營州 tudunu oldu. Mohe'lar 676 yılında, Köke Nor (Qinghai)'da on binlerce kişiden müteşekkil Tibet ordusunu mağlup ettiler.³³

Tang İmparatoru, 668 yılında Gaoli 高麗 (Koguryo)'ye saldırdığında, bunun kuzeyindeki kabileler ayaklandı ve Gaoli ile birleşti. Her bir savaşta Mohe'lar sürekli önde yer aldılar. İmparator onları yendi, Mohe ordusundan 3 bin küsur askeri ele geçirdi ve onları gömdü.³⁴

8. Bohai 渤海 (Balhae) Devleti (698-926)

Mohe'lar 698 yılında Bohai merkezli devletlerini kurduktan sonra Doğu Asya'da yeni bir dönem başladı. Önce Gök-Türklerle ilişki kuran Mohe'lar, çok geçmeden Çin ile ittifak yapma ve Çin'e tâbi olma siyaseti izlediler. Aslında Çinliler, 668 yılında yıktıkları Gaoli devletinden sonra Bohai Mohe'larına da saldırmayı hedefliyorlardır, ancak yol engellerle dolu olduğu için, onlara ilişemiyorlardı. Mohe'ların başındaki Dae Jo Young bundan sonra doğu tarafında iyice güçlenmiş ve Guilou 桂婁'nun (Gyeru)³⁵ eski toprağını tutmuş, Dongmou 東牟 Dağı'na dayanmış ve yerleştiği yere şehirler kurmuştur.³⁶ Bundan sonra Dae Jo Young, Mohe'lara ve Gaoli'nin geri kalanına hâkim oldu, herkes peyderpey ona katıldı. Dae Jo Young 698 yılında kendisini Zhen 振 Memleketi

³¹ Wei Shu, s. 2221.

³² Sui Shu, s. 1822; Jiu Tang Shu, s. 5358-5359.

³³ Jiu Tang Shu, s. 5359.

³⁴ Xin Tang Shu, s. 6178.

³⁵ Gyeru, bir Kore şehir devletidir, eski Gojoseon topraklarıdır.

³⁶ Jiu Tang Shu, s. 5360.

Beyi (veya Kralı) ilân etti. Bu tarih, Mohe'ların Bohai (Balhae) Devleti'nin kuruluş tarihi olarak kabul edilebilir. Bunlar elçi gönderip Gök-Türkler ile ilişki kurdular. Toprağın yüzölçümü 5 bin li idi, hane 100 binden fazlaydı, savaşabilen on binlerce asker çıkarırlardı, yazıyı ve anlaşmayı bilirdiler. Fuyu 扶餘, Woju 沃沮, Bianhan 弁韓, Chaoxian 朝鮮, denizin kuzeyindeki memleketlerin topraklarının tamamını ele geçirdiler. Tang İmparatoru Zhong Zong tekrar başa geçtiğinde (705), elçi gönderip güvence verdi, Dae Jo Young ise oğlunu sarayına rehin olarak gönderdi. İmparator bir ünvan emirnamesi çıkardı, bu sırada Qidan 契丹'lar ile Gök-Türkler birleşip Çin sınırlarını yağmalayınca elçi bunu Dae Jo Young'a ulaştıramadı. Tang İmparatoru Xuan Zong, 713 yılında elçi gönderip Dae Jo Young'a "Sol Cesur Muhafız Harici Mensup Büyük General" ve "Bohai渤海 İli Beyi (veya Kralı)" ünvanlarını bahşetti. Bundan sonra bu halk Mohe 靺鞨 adını bırakıp kendisine Bohai渤海 (Balhae) adını verdi. Dae Jo Young 719 yılında öldü, yerine oğlu Da Wu Yi geçti. 726 yılında, Heishui 黑水 (Kara Su) Mohe 靺鞨'ları Çin sarayına elçi gönderip haraç sundular, bunun üzerine Çin bunların toprağını Çin'e bağlayıp oraya Heishui 黑水 Eyaleti adını verdi. Da Wu Yi ise maiyetine Kara Su Mohe'larının kendi topraklarından geçerek Tang Devleti ile ilişki kurduğunu, eskiden Gök-Türk tudun'a rica ederken birlikte gittiklerini, şimdi ise izin istemeden Çin'e rica ettiklerini, Çin ile birleşip kendilerini arkadan vuracaklarını söyledi. Ordu gönderip Kara Su Mohe'larına hücum etti. 722 yılında, bunların başı Çin sarayına gelip haraç sundu, Çin bundan sonra bölgede kendisine bağlı idâri birimler tesis etti. 777 yılında Çin sarayına Japon 11 dansçı kız gönderdiler. Bundan sonraki yıllarda Çinlilere haraç göndermeye devam ettiler. Dali (776-779), zhenyuan (785-805), yuanhe (806-820) gibi saltanat devrelerinde hep Çin'e gelip haraç sundular.³⁷ Bu tarihlerden sonra Mohe'ların Çin'deki Tang Devleti ile bir münasebeti görülmemektedir.

9. Mohe-Gök-Türk İlişkileri:

Yazıtlarda Bumın Kağan'ın 552 yılındaki cenaze merasimine katılanlar sayılırken önce doğudan, "güneşin doğduğu yerlerden", Bökli (Bökküli veya Bökli) Çöllüg halkı zikredilmektedir. Bu, Mohe-Gök-Türk ilişkilerine dair ilk kayıt olarak değerlendirilebilir. Bundan sonra Tuli 突利 Kağan, Qimin 啓民 Kağan (599-609) adıyla Ötüken'e hâkim olmadan önce, Xi 系'ler, Qidan 契丹'lar, ve Mohe 靺鞨'lar dâhil olmak üzere doğu tarafındaki tüm topluluklara hükmetmesi ve otağını Youzhou 幽州'nun (Mançurya tarafları) kuzeyinde kurması vesilesiyle Mohe'lar ile temas kurulduğu söylenebilir.³⁸ Bu hadiseye rağmen 583 yılından önce Gök-Türkler ile Mohe ve Gaoli arasındaki ilişkiler hakkında bilgilerimiz açık değildir.³⁹ Jiu Tang Shu'nun, Mohe 靺鞨'lar bahsine göre Mohe'lar Tujue (Gök-Türk)'lere bağlı olarak hizmet ediyorlardı,⁴⁰ ancak ifadenin

³⁷ *Xin Tang Shu*, s. 6178; *Jiu Tang Shu*, s. 5361-5362.

³⁸ Mori Masao, *Kodai Toruko Minzoku Shi Kenkyū*, Cilt: I, Tokyo 1967, s. 63, 180.

³⁹ Mori Masao, *Kodai Toruko Minzoku*, Cilt: I, s. 306.

⁴⁰ *Jiu Tang Shu*, s. 5358.

mahiyeti ve tarihî vakalar kaynaklarda yer almamaktadır, muhtemelen konuya dair kayıtların toplandığı tarihlerdeki Tuli 突利 Kağan ile ilgili anlatım söz konusudur. Aynı bahiste Mohe'ların Tang Devleti'nin wude saltanat devresinin (618-626) başlarında, Çin sarayına elçi gönderip saraya haraç sundukları, kabileleri Yanzhou 燕州'ya yerleştirdikleri, böylece Mohe beyi Tudiji'nin Bölge Başkumandanı olduğu bildirilmektedir. Devamında bunun halkının Güney Mançurya bölgesi olan Youzhou 幽州'nun Changping 昌平 Şehri'ne göçtüğü, bu sırada bir isyancı lideri Gao Kaidao'nun⁴¹ Gök-Türkleri Youzhou 幽州'yu işgale çağırdığı, Tudiji'nin ise Mohe'larla hücum ederek Gök-Türkleri büyük bir mağlubiyete uğrattığı kaydedilmektedir.⁴² Böylece Jiu Tang Shu, yazıtlardan sonra ilişkiler hakkında en açık bilgileri sunmaktadır.

Mohe-Gök-Türk ilişkilerinde üçüncü devre, Gök-Türklerin 630 yılında düştükleri Çin esareti esnasında Mançurya-Kore taraflarına yaptıkları akınlarla ilgilidir. Yazıtlardaki Bökli adına dair tarih bakımından çıkan bir netice şudur: Gök-Türkler buraya doğrudan gitmemişler, Çin'e tabi oldukları esaret devresinde, Çin namına Bökli Kağan'na hücum etmişlerdir. Elli yıllık esaret devresinde Türk askerleri ve komutanları, Çin için her yöne seferler yapmışlardır. Aslında yazıtın bahsettiği Bökli Kağan'a sefer eden Türk ordusu değil, Çin ordusu veya Çin'e bağlı Türk ordusudur. Bu durumu haber veren birkaç kayıt vardır. Xin Tang Shu'daki Gaoli 高麗 (Koguryo) bahsinde, Çin İmparatoru, Çin esaretine ve hizmetine girip Sol Muhafız Büyük Generali (zuoweidajiangjun 左衛大將軍) ünvanını alan Gök-Türk Ashina Sheer 阿史那社尔'in 1000 Gök-Türk atlısıyla Anshi 安市'ya hücum ettiği ve ön cephede Mohe 靺鞨'lar ile karşılaştıkları kaydedilmektedir.⁴³ Chuluo Kağan'ın oğlu olan Ashina Sheer'in biyografisinde ise 636 yılında Çin sarayına gelip bağlılığını bildirdiği, emrindeki Türk askerleriyle batıda Doğu Türkistan'daki Kuça gibi şehirlere ve 640'lı yıllarda doğuda Mançurya tarafı olan Liaodong 遼東'a başarılı seferler yaptığı anlatılmaktadır.⁴⁴ Çin hizmetine giren bir başka Gök-Türk olan Xieli (İllig veya İl) Kağan'ın oğlu Ashina Simo 阿史那思摩, Çin İmparatoru tarafından bir "kukla" kağan olarak atansa da Türkler bu durumu kabul etmemiş, bunun üzerine 643 yılında atlı birlikleriyle Çin sarayına gelip general olmuştu. Bundan sonra Liaodong 遼東'a çıktığı bir seferde yaralandı ve çok geçmeden öldü.⁴⁵ Esaret devresinde Çin'e hizmet eden bir başka general Ashina Mishe 阿史那彌射'nin biyografisinde onun 640'lı yıllara doğru Çin İmparatoru ile Gaoli 高麗 (Koguryo)'ye sefer ettiği kaydedilmektedir.⁴⁶ Yine Türk komutanlar Zhishisili

⁴¹ Gao Kaidao 高開道, Sui Devleti'nin sonlarına doğru ortaya çıkan köylü isyanının lideridir. Gök-Türklerden destek alarak şimdiki Hebei'deki Zhangjiakou'yu ele geçirerek kendisini Yan Beyi ilan etti. 620 yılında Tang Devleti'ne kısa süre bağlı kalsa da 621 yılında yine isyan etmiştir. 624 yılında bir generali tarafından hücumu uğramış ve ölmüştür.

⁴² *Jiu Tang Shu*, s. 5359.

⁴³ *Xin Tang Shu*, s. 6192.

⁴⁴ *Xin Tang Shu*, s. 4115.

⁴⁵ *Jiu Tang Shu*, s. 5165.

⁴⁶ *Jiu Tang Shu*, s. 6064. Çin hizmetine giren Ashina ailesinden komutanların biyografileri için bkz. Gökçen Kapusuzoğlu, *Tang Kayıtlarına Göre VII. Yüzyılda Çin'e Yerleşen Göktürk Komutanları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2016.

執失思力'nin (ölm. 660)⁴⁷ ve Qibiheli契苾何力'nin (ölm. 677)⁴⁸ Çin ordularının başında Liaodong遼東'a hücumlarından bahsedilmektedir. Türklerin esaret yıllarında Çin adına hücum ettikleri Liaodong 遼東 bölgesi, Güney Mançurya sahasıdır.

668 yılında Gaoli (Koguryo)'nin yıkılmasından sonra dördüncü ve son bir devreye ait kayıtlar başlamaktadır. Mançurya'nın en güneyinde, Sarı Deniz'in karanın içine sokulmuş en uç noktası olan topraklarda yaşayan Bohai渤海 Mohe靺鞨'larıyla ilgili haberlere göre bunların başı Dae Jo Young (Dazuorong)'un aslı Gaoli高麗'nin bir başka türüydü, Gaoli高麗 Devleti yıkıldığında (668 yılı), Dae Jo Young aileleri toplayıp göçerek Yingzhou營州'ya yerleşti. 696 yılında Qidan契丹 olan Li Jinzhong isyan edince Dae Jo Young, Mohe olan Qisibiyu ile birlikte doğuya konumlandı. Li Jinzhong öldükten sonra Çin orduları onun Li Jinzhong'dan geriye kalanlara saldırdı, Qisibiyu'yu öldürdü ve Dae Jo Young'un peşine düştü. O ise Gaoli高麗 ve Mohe靺鞨 halkını toplayarak Çin ordusunu büyük bir mağlubiyete uğrattı. Qidan契丹'lara tâbi olanlar ve Xi系 halkı hep birlikte Gök-Türklerle tâbi oldu. Cesur ve iyi bir komutan olan Dae Jo Young, Mohe'lara ve Gaoli'nin geri kalanına hâkim oldu, herkes peyderpey ona katıldı. Dae Jo Young 698 yılında kendisini Zhen振 Memleketi Beyi (veya Kralı) ilân etti. Elçi gönderip Gök-Türkler ile ilişki kurdu. Tang İmparatoru Zhong Zong başa geçip (705) güvence verince, Dae Jo Young ise oğlunu Çin sarayına gönderdi. Böylece Dae Jo Young her yıl Çin'e haraç gönderdi. 726 yılında, Heishui黑水 (Kara Su) Mohe靺鞨'ları Çin sarayına elçi gönderip haraç sundular, bunun üzerine Çin bunların toprağını Çin'e bağlayıp oraya Heishui黑水 Eyaleti adını verdi. Artık Mohe'ların başında olan Dae Jo Young'un oğlu Da Wu Yi ordu gönderip Kara Su Mohe'larına hücum etti.⁴⁹ Xin Tang Shu'da Mohe'ların en kuzeyde olanı Heishui黑水 (Kara Su) Mohe靺鞨'larının batıda Gök-Türklerle bağlı olduklarına⁵⁰ dair kaydı, bu Mohe'ların Gök-Türklerle Bohai Mohe'larından farklı bir ilişki kurduklarını göstermektedir. Nitekim dediğimiz gibi bunlar Bohai Mohe'larını atlayıp Çin'e ile ilişki kurmuşlardır. Bununla beraber bu tabiliğin de mahiyeti belli değildir. Gök-Türklerin Mançurya ve Kore tarafındaki halklarla, ki esasen Mohe'lardır, ilişkilerine dair ilgiler bu kadardır.

Hülasa edersek; Mohe'lar ile Gök-Türkler arasında 552 yılındaki Bumın Kağan'ın cenazesi vesilesiyle mahiyeti bilinmeyen bir münasebet olduğu açıktır. İkinci devrede Tuli Kağan, devletin başına geçmeden önce, Mançurya ve Kore tarafındaki tüm topluluklara hükmetmiş ve otağını Youzhou'nun (Mançurya tarafları) kuzeyinde kurmuştu. Bu hadisenin zikredildiği tarihlerden yani 583'lü yıllardan önce Gök-Türkler ile Mançurya ve Kore tarafındaki Mohe ve Gaoli halkları arasındaki ilişkilere dair bilgiler çok azdır. Çin'e karşı bazı ittifaklar yapıldığı düşünülse de açık bir tarih kaydı söz konusu değildir.

⁴⁷ *Xin Tang Shu*, s. 4116.

⁴⁸ *Xin Tang Shu*, s. 4119.

⁴⁹ *Jiu Tang Shu*, s. 5360-5361; *Xin Tang Shu*, s. 6180.

⁵⁰ *Xin Tang Shu*, s. 6177-6178.

Gök-Türklerin, Mançurya ve Kore taraflarına, sadece Çin esareti devresinde ve Çin namına hücum ettikleri görülmektedir ki bu gerçeklik yazıtlarda “*Bökli Hakani’na sefer etmiş*” şeklinde geçmektedir. Bu devir ilişkilerin üçüncü kısmı olarak değerlendirilebilir. Bundan sonra ilişkilerde son devre başlamıştır. 668 yılında Gaoli (Koguryo) Devleti yıkılmıştır. 696-697 yıllarında Qidan’lara tâbi olanlar ve Xi halkı hep birlikte Gök-Türlere tâbi olmuştur ancak bu tâbiğin ne kadar sürdüğü malum değildir. Üstelik Mohe’lar Sarı Deniz’in karanın içine sokulmuş en uç noktası olan Bohai’yı merkez alarak bir 698 yılında devlet kurmuşlar ve sonra Gök-Türklerle ilişki tesis etmişlerdir. Bu esnada Gök-Türklerin başında Kapgan Kağan vardır. Bundan sonra Mançurya ve Kore taraflarındaki halkların bu güce tabi oldukları düşünülebilir. Gök-Türklerle Bohai Mohe’ları arasındaki ilişkinin mahiyeti ve ne kadar sürdüğü belli değildir, ancak Gök-Türlere tâbi oldukları söylenemez. Tek bildiğimiz Bohai Mohe’larının 705 yılından sonra Çin ile yakın ilişkiler kurdukları ve tabi olmanın bir göstergesi olarak hükümdar oğlunu Çin’e rehin göndermeleridir. Bundan sonra Çin İmparatoru’nun unvan emirnameleri vesilesiyle ilişkilerin daha da ilerlediği anlaşılmaktadır. Bundan sonra Gök-Türklerin, devletleri yıkılana kadar bölgeyle temasları olmamıştır.

Kaynaklar

- EBERHARD, W.: *Çin’in Şimal Komşuları*, Çev. N. Uluğtuğ, Ankara 1942.
- HUANG, Pei: “New Light on The Origins of the Manchus”, *Harvard Journal of Asiatic Studies*, Cilt: 50, Sayı: 1, Cambridge 1990.
- İstoriya Sibiri*, (Komisyon), İzdatelstvo Nauka, Leningrad 1968.
- Jiu Tang Shu*, Zhonghua Shuju Yay., Beijing 1997.
- KALJUN, Gao: *Tonggusi Zuxi de Xingqi*, Zhonghua Shuju Yay., Beijing 2012.
- KAPUSUZUĞLU, Gökçen: *Tang Kayıtlarına Göre VII. Yüzyılda Çin’e Yerleşen Göktürk Komutanları*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2016.
- MASAO, Mori: *Kodai Toruko Minzoku Shi Kenkyū*, Cilt: I, Tokyo 1967.
- NAMİO, Egami: *Ajia no Minzoku to Bunka no Keisei*, Tokyo 1985.
- Sui Shu*, Zhonghua Shuju Yay., Beijing 1997.
- Sun Jinji-Zhang Xuanru-Jiang Xiusong-Gan Zhigeng, *Nuzhen Shi*, Jilin 1987.
- The History of Theophylact Simocatta*, İng. Terc. M. Whitby - M. Wtihby, Oxford University Yay., New York 1986.
- TSUGİO, Mikami: *Kodai Tōhoku Ajia-shi Kenkyū*, Tokyo 1966.
- YILDIRIM, Kürşat: “Bükli Hakkında On İki Not”, *TEKE Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 2, Erzurum 2017.
- Wei Shu*, Zhonghua Shuju Yay., Beijing 1997.
- Xin Tang Shu*, Zhonghua Shuju Yay., Beijing 1997.